

CRIZELE DE "VECHI REGIM" ȘI COMPLICITATEA LOR ÎN INTRODUCEREA UNOR CULTURI AGRICOLE NOI

de
BARBU ȘTEFĂNESCU

Deși există mari deosebiri în ceea ce privește modul de răspândire a celor două mari culturi americane în Europa, porumbul și cartoful, este cert că din această perspectivă există și mai multe puncte de convergență, dintre care în contextul lucrării de față ne interesează insinuarea, pătrunderea lor în civilizația europeană, cu complicitatea vremurilor, favorizarea lor de către crizele pe care istoricii occidentali le-au numit "de vechi regim".

Sintagma "vechi regim", foarte utilizată în istoriografia europeană a ultimelor decenii este un aport conceptual francez. Desemnând inițial regimul politic anterior revoluției de la 1789, prin extensiune, s-a definit ca aparținând vechiului regim întreaga societate franceză anterioară amintitului eveniment, în ansamblul ei, cu problemele sale economice, sociale, demografice, de mentalitate. O a doua extensiune a termenului lărgiște aria sa de acoperire geografică la ansamblul societății europene. Fernand Braudel identifică între 1400 - 1800 un "vechi regim biologic de lungă durată". O societate de "vechi regim" spune Braudel, "rămâne închisă într-o stabilitate destul de greu acceptabilă" în care "un trecut cu încăpățănare prezent, veroco, înghite timpul plâpând al oamenilor. Iar acest strat de istorie este uriaș: viața rurală care cuprinde 80-90% din populația globului îi aparține în foarte marea ei majoritate"¹. Dacă astăzi, spune în continuare același mare istoric francez, "asistăm la un avânt continuu, mai mult sau mai puțin viu, de la o societate la alta, de la o economie la alta, dar continuă", "ieri aveam urcușuri urmate de căderi, ca niște marea succesive. Această mișcare alternă, aceste fluxuri și refluxuri ale demografiei sunt simbolurile vieții de altă dată, o succesiune de rateuri și de avânturi, primele încăpățânându-se să șteargă totul - dar nu chiar de tot câștigurile"².

Avem astfel exprimat aci celălalt termen din formula de titlu, cel de **criză**, și care constituie o componentă de bază, inevitabilă, obligatorie a "vechiului regim".

1. - Fernand Braudel, **Structurile cotidianului**, vol. I, Editura Meridiane, București, 1984, p. 13.

2. - **Ibidem**, p. 18.

Ernest Labrousse arată că "viața economică nu este, în toate domeniile sale - preț, producție, schimburi, venituri, consum - decât o succesiune de dezechilibre, decât un lanț de fluctuații pe o perioadă mai mult sau mai puțin lungă, alternanța creșterii și a scăderii, a expansiunii și a contradicției, a prosperității și regresivității, în mod obișnuit clasate după durata lor". De aceea el vorbește de fluctuații sezoniere, anuale, interanuale, ciclice, interciclice, de lungă durată, seculare, de tendință majoră etc.³.

Într-o lume aflată într-un permanent "echilibru marginal", foarte precar, orice imixtiune a unor factori perturbatori, orice dereglare conduce la crize alimentare, crize ce se manifestă prin foamete, prin epidemii, a căror acțiune conjugată provoacă crize demografice: "Astfel, viața oamenilor își continuă lupta fără de sfârșit pe două fronturi. Împotriva sărăciei și insuficienței de alimente, acesta este *macroparazitismul său* și împotriva bolilor insidioase și multiple care o hăituesc." În aceste două planuri, omul "vechiului regim" se află în mod constant într-o situație precară⁴. "Care sunt regulile și legile acestui vechi regim? - se întreabă Pierre Chaunu. Mai întâi primatul agricol: 80-90% din populație lucrează pământul pentru a întreține din greu vârful unei piramide pretențioase dar puțin numeroase..."⁵, o agricultură extensivă, puțin productivă, o agricultură care este chemată să întrețină, să asigure subzistența, care nu se adresează pieței decât într-o măsură insignifiantă. Și aceasta este starea ei normală. Anormalul reprezentat de criză - să-l considerăm ca atare, deși criza inclusă structurii aparține și ea stării de normalitate - înseamnă coborârea sub limitele subzistentului, cu toate consecințele ce decurg de aici și în primul rând abdicarea de la convențiile valabile în vremuri normale, coborârea standardelor existențiale. În aceste condiții, mediul rutinar țărănesc, în mod obișnuit refractar la stimuli externi, devine mai penetrabil, este nevoit să ia în considerare propunerile care i se fac, chiar dacă a renunța la tradiție nu este un lucru ușor, pentru că "satele respectă tradiția, ele cunosc ceea ce le asigură securitatea și în ele nimeni nu are tentația căutării unor noutăți aventuroase"⁶. Dar apar și situații-limită în care sunt nevoite să facă, pentru a supraviețui, compromisuri dintre care unele odată făcute rămân valabile pentru lungi perioade de timp, devenind din elemente de conjunctură părți constitutive ale structurilor, așa cum s-a întâmplat și cu destinul european al celor două principale culturi americane, porumbul și cartoful.

Procesul istoric al adoptării noilor culturi scăpate "din închisoarea lor americană"⁷ n-a fost însă unul liniar: respingeri și acceptări s-au succedat în timp, cele din urmă devenind definitive numai cu complicitatea împrejurărilor, fenomen valabil la scara întregului continent european.

3. - C.E. Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Regime et au debut de la Revolution*, tom. I. Presses Universitaires de France, Paris, 1944, p. VIII-IX.

4. - Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 94.

5. - Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1989, p. 329.

6. - *Histoire generale des techniques*, tom. III: *L'Expansion du machinisme* (în continuare: *Histoire...*, III), Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 527.

7. - Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 183.

Revenind la spațiul transilvănean, cu privire specială asupra părții sale vestice, cele două culturi sunt beneficiare, fiecare în parte, a două mari crize cu un decalaj de un secol între ele, decalaj care se menține și între generalizarea culturii porumbului și cea a cartofului. Sunt crizele de la cumpăna veacurilor XVII-XVIII și respectiv XVIII-XIX și care întrunesc toate caracteristicile crizelor de "vechi regim". Ambele se află la puncte de convergență a mai multor factori perturbatori, de ordin meteorologic (secetă, înghețuri târzii, grindină, ce se succed mai rapid) sau de ordin social-politic: războaiele turco-austriece și racoțiene, de la cumpăna veacurilor XVII-XVIII, în primul caz, războaiele napoleoniene, în al doilea caz, cu pământuri rămase nelucrate, din nou cu rechiziții pentru susținerea fronturilor, în ambele cazuri cu diminuarea masei alimentare pentru producători, pentru țărani și în consecință apariția foametei prelungite, cum a fost ani în șir la cumpăna sec. XVII-XVIII, cum a fost cea din anii 1814-1817, a epidemiilor și epizootiilor, aceste însoțitoare obligatorii ale foametei.

Diminuarea masei alimentare este însoțită și de deprecierea ei calitativă: hrana devine nu numai mai puțină, ci și de mai proastă calitate; pretențiile alimentare scad. Întră în calcul posibilități de hrănire considerate adesea ca "penibile". Țăranul le află în general în panoplia sa de posibilități de supraviețuire, la care recurge *in extremis*, cu alte cuvinte în tradiție. Mai întâi, pentru a nu deveni mai puțină, hrana sa se devalorizează treptat: se schimbă raportul dintre pâine și terciuri, de pildă, în favoarea celor din urmă. Succesul anterior al grâului curat de toamnă, panificabil, chiar parțial, este considerat un element al progresului agricol. În situații de criză însă, grâul curat cedează locul unor amestecuri de grâne: grâu-secară, grâu-orz, și chiar unor mixturi numite nutrețuri ("pabulum") formate din orz și ovăz, cum întâlnim în ultimul deceniu al sec. al XVII-lea. Aceste amestecuri reprezintă o măsură de prevedere în plus: nu se mai mizează pe o singură cultură ci pe două, cu diferențieri între ele din punct de vedere al exigențelor vitale; cu alte cuvinte, șansele de reușită sunt superioare. Cantitățile mari de astfel de "nutreț" produse în anii de criză de la sfârșitul secolului al XVII-lea în Bihor - comparabile cu alc grâului (grâu curat sau mixturi cuprinzând grâul) și uneori chiar mai mari (în satele din zona Beiușului) - denotă ridicarea sa la calitatea de aliment uman⁸ sau dacă vreți coborârea standardelor alimentare la acest nivel care nu este totuși cel mai scăzut posibil: pretutindeni în amintita panoplie a posibilităților de supraviețuire țărănești există recursuri alimentare considerate în vremuri normale ca fiind dezgustătoare: lăsând la o parte cazurile de canibalism pe care izvoarele le dau ca certe, în timpul foametei din 1718-1719 s-au consumat rădăcini de papură, coceni de porumb fiert, rădăcini de prun și de fag, ghindă, muguri de aluni, ciori, pisici, hoituri de vite⁹; situație parcă trasă la indigo un secol mai târziu în anii 1814-1817, când se consumă rădăcini de copac, din nou făină din scoarță de copac și coceni de

8. - Barbu Ștefănescu, *Lumea rurală și criza agrară din Crișana la cumpăna veacurilor XVII-XVIII*, în *Crisia*, XXII, Oradea, 1993.

9. - Anton E. Dörner, *Epidemia de ciună în scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, XX, Cluj-Napoca, 1983, p. 544.

porumb măcinați etc. Regula: mai bine hrană proastă decât nici un fel de hrană, devine valabilă în asemenea situații; nici un tabu alimentar nu rezistă în fața foamei¹⁰.

Aceste premise constituie împrejurări favorabile generalizării noilor culturi; favorabile dar nu și suficiente pentru că vedem cele două culturi ce stau în atenția noastră comportându-se diferit în situații asemănătoare. Porumbul, oportunist, iese din criza de la cumpăna sec. XVII-XVIII cu un statut de invidiat: concurează grâul sau chiar îl elimină adesea din cultură, devine, pentru mai bine de două secole, hrana de bază a sărăcimii care "pre multe locuri (...) numai cu bucate făcute din făină de cucuruz trăiește", cum scria Gheorghe Șincai¹¹. Cartoful nici nu intră în discuție pentru această perioadă, cu toate că civilizația europeană făcuse cunoștință cu el în același timp în care făcuse cunoștință cu porumbul. Apare ca alternativă la depășirea crizei alimentare de la începutul sec. al XIX-lea. Dar nici această criză, prin propria sa forță, nu se dovedește suficient de puternică pentru a-l impune, deși suntem, în ceea ce-l privește, după o lungă perioadă de gestație, de pregătire a adopției culturii sale. Pentru a se impune la ieșirea din criză, deci nu în timpul ei, este necesară intervenția energetică a autorităților politice și religioase: așa cum s-a întâmplat în Bihor, așa cum s-a întâmplat și în alte părți ale transilvaniei, în alte regiuni ale Europei¹². Neputându-se impune singur, cartoful este impus prin măsuri administrative cu caracter de obligativitate, sub amenințări. Sleită de foamea lungă și cumplită, lumea țărănească refuză totuși să-l adopte. Cartoful, care are de partea lui aceleași argumente ca și porumbul, în primul rând o productivitate incomparabil mai mare decât cea a cerealelor tradiționale, nu poate profita de împrejurări prin propriile argumente. La complicitatea crizei, în ceea ce-l privește, trebuie adăugată complicitatea vremurilor, a epocii, a ideilor dominante, iluministe și fiziocrate, de care erau impregnate elitele intelectuale și administrativ-birocratice.

De unde această lipsă de rezistență a mediului țărănesc cunoscut ca tradițional într-un caz și această poziție intransigentă în celălalt caz?

Părerea noastră este că explicația trebuie căutată în primul rând prin investiții în mentalitatea țărănească, în acel segment al ei legat de obiceiurile alimentare: într-o lume țărănească dominată de obsesia "de a produce grâu, iarăși grâu, totdeauna mai mult grâu" cum se exprima E. Le Roy Ladurie¹³, porumbul pătrunde mai ușor, folosindu-se adesea de acte de identitate falsă prin care este asimilat aprioric grâului sau, ca să fim mai în concordanță cu spiritul vremii, să spunem grânelor, din care se puteau obține la rigoare pâine - îl vedem intrând de la început în componența ei - sau terciuri la care țărănimea europeană în general și cea română

10. - Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 187.

11. - Gheorghe Șincai, *Povățuire către economia de câmp*, Buda, 1806, p. 35.

12. - Virgil Maxim și Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhiviste*, în *Biharea*, II, Oradea, 1974, p. 55; Valeriu Șotropa, *Unele aspecte ale dezvoltării agriculturii și ale relațiilor agrare în districtul grăniceresc năsăudean*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 385; Traian Stoianovich, *Le mais des Balkans*, în *Annales. Economies. Societes. Civilisation*, nr. 5, septembrie-octombrie 1966, p. 1026.

13. - Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, Flammarion, 1969, p. 71.

în special nu renunțase încă. De aici și succesul pe care porumbul îl obține în mediul românesc unde cunoaște, fără îndoială, unul din marile sale succese europene și care trebuie pus în legătură directă cu importanța acordată economiei și vieții pastorale în general. Cultura porumbului corespunde mentalității țărănești, exigențelor sale vitale și din alt punct de vedere, din altă perspectivă - cea a prevederii, a securității sale și nu numai în plan alimentară: în modul în care se răspândește, avem de a face cu un "complex simbiotic": porumb, fasole, dovleac, în primul rând, cu alte cuvinte cu o altă cultură amestecată, cu o altă mixtură care venea să se adauge diverselor combinații culturale cunoscute deja și care spre deosebire de mixturile cerealiere tradiționale propunea un plus de glucide datorate productivității sale superioare, un plus de proteine prin fasole, un substanțial aport de grăsimi prin uleiul obținut din semințele de dovleac, adesea din floarea soarelui care, până astăzi, înconjoară porumbiștile, un plus de fibre textile - prin culturile de cânepă cu rol de protecție, un plus de legume - varză, roșii, semănate în golurile constatate după răsărire. Este în același timp un nutreț acceptabil pentru vite - rămas cu acest statut până astăzi - la rigoare putând deveni un material de construcție - pentru acoperiș - sau un combustibil. Și toate acestea de pe aceeași suprafață de pământ, performanță de care nu era capabil nici acest personaj important al istoriei europene numit grâu. Erau suficiente argumente pentru a înfrânge scepticismul, reținerea lumii țărănești, de a provoca chiar entuziasmul. Ce-i propunea în schimb acestei lumi cartoful? Un aliment care, cel puțin la început, cade în mod spectaculos la examenul producerii pâinii. Suficient pentru a nu fi considerat decât o "hrană penibilă", o hrană pentru porci, o "hrană de nemâncat". Contribuie evident la întărirea acestei păreri generale și calitățile alimentare ale primelor varietăți de cartofi răspândite în plan european, departe de cele pe care le cunoaștem și i le recunoaștem noi astăzi. Soiuri superioare de cartof se vor obține abia în contextul războaielor Franței revoluționare¹⁴. Să aloci apoi din pământul oricum puțin pentru cereale o parte pentru o nouă cultură incapabilă să-și aducă un aport cât de modest la pâinea cea de toate zilele, era un lucru de neconceput. Iar dacă noua cultură mai vine și însoțită de recomandările și insistențele autorităților, adică de acolo de unde vin în mod obișnuit impunerile, subterfugiile și abuzurile legate de acestea, ea este aprioric suspectă: oare ce mai doresc să obțină prin impunerea noii culturi autoritățile statale, stăpânii de pământ? De ce insistă ei atâta în ceea ce o privește? Oare nu vrea ca obligându-i pe țărani să consume cartofi, să-i deposedeze în întregime de grâu, de celelalte cereale? Și mai există cel puțin un motiv de reținere, de suspiciune, de respingere: partea consumabilă a cartofului se dezvoltă în pământ, la întuneric, fără îndoială - gândesc țărani - în legătură cu forțele subpământene ale răului. Este greu pentru țaran, pentru modul său de a gândi, să accepte o hrană care vine de la diavol, care se dezvoltă în mod tacit în înțelegere cu acesta. De unde altundeva putea veni gustul său rău, puterea sa de otrăvire, seria de boli a căror răspândire se punea pe seama cartofului peste tot în Europa?

14. - *Histoire...*, III, p. 531, 549; Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 191-192.

Despre dezacordul inițial dintre cartof și țăranul transilvănean, despre incompatibilitatea de început, dar și despre modul în care s-a făcut - prin măsuri administrative - impunerea sa este foarte grăitoare o legendă pe care am cules-o în urmă cu un deceniu și jumătate la Guberdium, de la o bătrână în vârstă, atunci, de 93 de ani și care o știa de la bunica ei, contemporană majoră, deci conștientă, a adopției cartofului: din dispozițiile "domnilor" (autorități domeniiale, comitatense), judele, birăul satului, a dispus ca fiecare om să planteze o anumită suprafață din sesia sa cu cartof ("să rumpă din țarină o parte de pământ... în care fiecare om după șirul casei să fie dator a semăna crumple", se spunea în circulara comitatului Bihor din 1820¹⁵). A fost adusă sămânță și împărțită oamenilor; aceștia au plantat cartofii, i-au săpat. A venit însă momentul fatal al recoltării când oamenii, din inerție, din obișnuință, au cules fructele aeriene și au încercat să le mănânce. Rezultatul a fost dezastruos: gustul rău - spune legenda - a provocat îmbolnăviri, oamenii au fost convinși că sunt în prezența unui complot pus la cale de autorități, ce viza otrăvirea în masă a satului. S-a încercat atunci o măsură radicală: stârpirea prin ardere a plantei otrăvitoare; peste tot a fost scoasă cu rădăcini cu tot și aruncată pe foc. Unul dintre sătenii ce întrețineau focul a scos pe furie un tubercul și, luându-și inima în dinți, l-a gustat; convingându-se că este bun, descoperirea astfel partea consumabilă a noii plante. S-a oprit în consecință operațiunea de eradicare, iar plantei i s-a dat importanța cuvenită, fiind de atunci cultivată an de an.

Suntem astfel în fața unei complicități dovedite în fața istoriei, complicitate a vremurilor tulburi de care profită la modul general intrușii, cum este cazul celor două culturi americane.

LES CRISES D' "ANCIEN RÉGIME" ET LEUR COMPLICITÉ DANS L'INTRODUCTION DE NOUVELLES CULTURES AGRICOLES

Résumé

Les crises spécifiques pour l'*Ancien Régime* se caractérisent avant tout par des crises alimentaires, avec la diminution, jusqu'à des limites extrêmes, des standards alimentaires. En telles conditions, pour les nouvelles cultures devient plus facile de pénétrer dans le cadre de très anciennes habitudes alimentaires. Le maïs, tel que la pomme de terre, profitent de pareilles circonstances favorables. La tâche du maïs fut plus facile; comme céréale, il s'encadra plus vite, plus facilement dans les exigences alimentaires et mentales; il fut assimilé facilement soit au blé soit au millet.

La pomme de terre s'est répandue dans l'espace transylvain avec un décalage d'un siècle à cause des réticences alimentaires et mentales qui se constituèrent en une vraie stratégie du rejet.

15. - Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *op. cit.*, p. 55.